

A magyar településállomány objektív jól-lét alapú differenciálódása¹

(The Objective Well-being Based Differences in Hungarian Settlements)

Koós Bálint

tudományos munkatárs, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete

Kulcsszavak: Jól-lét, Magyarország, mérés.

Kivonat: A jól-lét megragadása, mérése az utóbbi években világszerte előtérbe került, egyre nagyobb politikai figyelem övezi a témát. A jól-lét mérésére hagyományosan alkalmazott GDP/fő mutató mellett és helyett nagyszámú alternatív mutatót dolgoztak ki. Jelen írás arra tesz kísérletet, hogy nemzetközi modellek alapján elkészítsen egy hazai viszonyokra adaptált mutatót, amely képes megragadni a jól-lét objektív dimenzióiban meglévő területi különbségeket.

Bevezetés

A tudományos életben hosszú tradíciója van a jól-lét vizsgálatának, ugyanakkor a politikai szféra érdeklődése a téma iránt inkább csak az utóbbi évekre nyúlik vissza. 2008-ban a francia elnök, Nicholas Sarkozy Nobel-díjas közgazdászokat kért fel egy tudományos bizottság élére, hogy az általánosan alkalmazott GDP-nek, mint a társadalmi-gazdasági előrehaladás indikátorának, a korlátait feltárják és ajánlásokat fogalmazzanak meg egy relevánsabb mutató kidolgozására (Stiglitz et al., 2009). A 2009-ben bemutatott Stiglitz-Sen-Fitoussi-jelentés egy hosszú folyamat betetőzésének tekinthető, amely során egy alapvetően szakmai-tudományos vita a széles társadalmi rétegek elé került. A szakma számára talán meglepetésként a Stiglitz-jelentés komoly médiafigyelemet kapott, vitákat generált, s maga a téma is a közbeszéd részévé vált. Egyre szélesebb körben vált elfogadottá az a nézet, hogy a politikai szférának végső soron a társadalom szélesen értelmezett jól-létét kell előremozdítani, s nem csupán a GDP-növelését kell célul tűznie. E folyamatban fontos szerepet játszott az angol önkormányzati reform (Local Government Act 2000), amely a gazdasági, a társadalmi és a környezeti jól-lét növelését önkormányzati feladatként határozta meg (Department for Communities and Local Government, 2008 a,b). A folyamat lendületet kapott, a jól-lét kérdése a figyelem középpontjába került.

¹ A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

The publication was co-financed by the EU and the European Social Fund. It is prepared in the framework of TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 project titled: 'Social Conflicts – Social Well-being and Security – Competitiveness and Social Development'.

Elméleti keretek

Az egyén számára a megélt jól-lét bír jelentőséggel, hogy a saját életével mennyiben elégedett, mennyiben érzi úgy, hogy élete a kellő irányba halad (Rablen, 2010). A jól-lét vizsgálatánál különbséget szoktak tenni az objektív és a szubjektív jól-lét között (Land, 1996), mert, ugyan ezek szorosan összefüggnek, ám más és más megközelítéssel élnek, ami a mérhetőségre nagy hatással van. Annak megítélésére ugyanis, hogy valakinek az élete megfelelően alakul-e, nyilvánvalóan az érintett személy a legalkalmasabb, de ez egyben a megítélés szubjektivitását is eredményezi. Az egyén megelégedettségét saját életével nyilván számos dolog befolyásolja, objektív körülmények és tényezők is, de emellett számos emocionális és temporális tényező is, ami rendkívül megnehezíti a szubjektív jól-lét megragadását, mérését.

Ezen okból is, hagyományosan nagyobb szerepet kap az objektív jól-léti dimenziókat középpontba állító megközelítés, amely nem az egyén hektikusan ingadozó elégedettségét, hanem az egyén környezetét kívánja több-kevesebb dimenzióban leírni, azt feltételezve, hogy az egyén által megtapasztalt társadalmi-gazdasági-természeti környezet jellemzői (minősége) összefüggésben áll az egyén által megélt jól-léttel (Rawls 1971; Sen 1999).

Az objektív-szubjektív jól-léti megközelítés integrálására számos ígéretes kísérlet történt (Zapf 1993, Allardt 1993, Lane 1996), de általános elfogadottságra nem tettek szert. Hozzá kell tenni, hogy a tudományos életben a szubjektív jól-lét kutatása és összekapcsolása az objektív jól-léti mutatókkal rendkívül pezsgő terület, a tendenciákat jól jelzi, hogy 2013-ban az Eurostat a lakossági adatfelvételébe (EU-SILC) a megszokott objektív mutatókon túl szubjektív jól-léti modult is beépített – amelynek hazai adatállományáról az első elemzés 2014 februárjában jelent meg (KSH, 2014). Ezen kutatás eredményeiből kiemelendő néhány összefüggés. Az élettel való elégedettség alakulására, mint a szubjektív jól-lét egyik kulcsváltozójára az alábbi összefüggéseket tárta fel a KSH kutatása:

- 1.–az iskolai végzettség emelkedésével az elégedettség is nő,
- 2.–gazdasági aktivitás (foglalkoztatottság, vállalkozás) emeli, míg a munkanélküliség csökkenti az élettel való megelégedettséget;
- 3.–területi szempontból egy Nyugat-Keleti lejtő tapasztalható,
- 4.–a településtípus tekintetében pedig a városban lakók némileg elégedettebbek az életükkel, mint a községben lakók.

Az EU-SILC kibővítését efféle szubjektív jól-léti modullal nem kell túlértékelni, de jelzi, hogy az EU-n belül is megindult a téma nagymintás vizsgálata. Kisebb mintán már nagy hagyományai vannak az Eurobarometer és World Values Survey-nek – ezek azonban mélyebb terület szintű elemzésekre nem alkalmasak.

Hazai viszonyokra adaptált objektív jól-léti modell kialakítása

Tekintve, hogy a vizsgálat alapvető célja a jól-lét tekintetében meglévő területi különbségek feltárása volt, adódott, hogy objektív jól-léti megközelítés alkalmazására lesz szükség, amelyek esetében támaszkodhatunk a Központi Statisztikai Hivatal települési szintű adatfelvételeire. A modell kialakításakor a kiindulópontot a Stiglitz–Sen–Fitoussi jelentésben (Stiglitz et al, 2009) megfogalmazott ajánlások jelentették. Nagy Gáborral közösen végzett

munka során arra törekedtünk, hogy ezeket az ajánlásokat lehetőség szerint figyelembe vegyük, ám adathiány miatt több ponton is el kellett térnünk az ajánlásoktól. Ide sorolható a környezeti fenntarthatóság, a vagyoni helyzet, illetőleg a háztartás (család) alapú megközelítés érvényre juttatása. Országos, sőt több esetben régiós szinten elérhetőek effajta mutatók, adatok, ám alacsonyabb területi szinteken – így például település, járás, agglomeráció vonatkozásában – nem állnak rendelkezésre effajta adatok, így ezek beépítése a modellbe nem lehetséges.

A jól-lét dimenzióinak kialakításakor a kiindulópontot a Stiglitz-jelentés ajánlásai jelentették, ám azt is megvizsgáltuk, hogy a nemzetközi szakirodalom áttekintése alapján relevánsnak ítélt modellek dimenziói (változó csoportjai) közt megjelennek-e ettől eltérő változócsoportok. Ahogyan az az 1. számú táblázatból is látható, a relevánsnak ítélt modellek

1. TÁBLÁZAT

A jól-lét dimenziói néhány releváns modell esetében

Stiglitz-ajánlások	Canadian Index of Well-being	OECD Your Better Life Index	Wachstum, Wohlstand, Lebensqualität	Adaptált hazai jól-lét-modell
I. Anyagi életszínvonal (vagyoni)	Életkörülmények (lakásindex)	Lakhatás	X	Lakhatás
I. Anyagi életszínvonal (jövedelem)	Életkörülmények (jövedelem)	Jövedelem	Jövedelem megoszlás	Jövedelem
IV. Egyéni tevékenységek, a munkát beleértve	Életkörülmények (munka)	Foglalkoztatás	Foglalkoztatás	Foglalkoztatás
III. Oktatás	Oktatási blokk	Oktatás, képzettség	Képzés	Oktatás
VII. Környezet	Környezeti fenntarthatóság	Környezet	Ökológiai dimenzió	Környezet
V. Politikai képviselet és kormányzás	Demokratikus részvétel blokk	Civil aktivitás, részvétel	Szabadság	Demokratikus részvétel
II. Egészség	Egészség	Egészség	Várható élettartam	Egészség
VIII. Gazdasági és fizikai jellegű bizonytalanság	Közösségi blokk (bűnözés)	Biztonság	X	Kockázatok
X	X	X	Államadósság	Térség, település demográfiai fenntarthatósága
X	X	X	GDP	Alapvető közszolgáltatások helyi elérhetősége

Forrás: saját szerkesztés

nagyfokú hasonlóságot mutatnak a vizsgált dimenziók tekintetében, mégha időnként az elnevezések mást sugallnak is. Az összehasonlításba a Canadian Index of Well-Being-et

(CIW), a német Wachstum, Wohlstand, Lebensqualität-et (WWL), illetve az OECD Your Better Life Indexét (BLI) vettük figyelembe.

A jól-lét dimenzióinak meghatározásakor a jövedelem, a foglalkoztatás, az oktatás – képzettség, a környezeti jellemzők, a demokratikus értékek, valamint az egészségügyi helyzet valamennyi modellben megjelenik, s ezen túlmenően pedig további közös dimenziók is nevesíthetők – a lakhatás és a közbiztonság – amelyek legalább három modellben megjelennek. Ezen közös jól-léti dimenziókat még kiegészítettük két olyan speciális területtel, amely Magyarország esetében feltételezhetően befolyással van a jól-létre, ez pedig az alapvető közszolgáltatások lakóhelyen való elérhetősége, illetőleg magának a településnek a demográfiai fenntarthatósága. E két dimenzió beemelésével Magyarország aprófalvas településeinek sajátos problémáit kívántuk megragadni, hiszen ezek alapvetően meghatározzák az ott élők mindennapjait, jól-létét.

Látható, hogy a jól-lét dimenzióinak meghatározásakor a lehető legátfogóbban kívántuk megragadni a kérdést, ennek ellenére figyelmen kívül hagytunk egy nagyon fontos területet, amely pedig a német WWL-ben nagy hangsúlyt kap, ez pedig a pénzügyi fenntarthatóság kérdése, az állami eladósodottság mértéke. Az állami – önkormányzati gazdálkodás pénzügyi fenntarthatóságának beemelése a modellbe rendkívül fontos elem lenne, ugyanakkor Magyarországon az utóbbi időben megvalósított átalakítás (az önkormányzati feladatok újragondolása, s ezzel összefüggésben a finanszírozás átalakítása, valamint az önkormányzati hitelek több hullámban megvalósított államosítása) a múltbeli adatok elemzését értelmetlenné tette. A jövőre nézve ez fontos feladatot jelent, hogy a hazai a jól-lét modell ezt a területet is valamilyen módon figyelembe vegye.

A továbbiakban tekintsük át, hogy az egyes jól-léti területeket, dimenziókat, milyen változók, mutatók révén kívánjuk megragadni. Az objektív jól-léti modellbe 29 változót építettünk be, amelyek az életfeltételek, életkörülmények 10 különböző dimenzióját képezik le.

- 1.– A lakáskörülmények dimenzióban 5 változó szerepel a lakások komfortfokozata, zsúfoltsága, építési éve és az épített környezet minőségére utalva a szilárd burkolatú utak aránya jelenik meg.
 - 2.– A jövedelem dimenzióba 3 változó került, a jövedelmi egyenlőtlenséget mérő Robin Hood index és kétféle átlagjövedelmi mutató (egy adózóra illetve egy aktív korúra jutó).
 - 3.– A foglalkoztatás területén csupán 2 változót alkalmaztunk a munkanélküli rátát és a foglalkoztatási rátát, hiszen e két mutatóval a gazdasági aktivitást, az elhelyezkedés lehetőségeit jól le lehet írni.
 - 4.– A képzettség területén két mutatót vettünk figyelembe, a legalább középfokú iskolai végzettséggel bírók arányát és az egyetemi-főiskolai diplomával rendelkezők arányát.
- A környezeti fenntarthatóság dimenziója a legsúlyos, települési szinten rendkívül nehezen ragadható meg, így kényszerűen három infrastrukturális mutató került e jól-léti terület jellemzésére: a szelektív hulladékgyűjtésbe bevont lakások aránya, közüzemi szennyvíz-csatorna hálózatba bevont lakások aránya, valamint rossz minőségű ivóvízzel ellátott népesség aránya.

- 5.– A demokratikus részvétel területén két mutatót definiáltunk: a 2010-es országgyűlési és az önkormányzati választási részvételt (%), amely az ország valamennyi településére meghatározható és a jövőben is számítható a mutató.
- 6.– A lakosság egészségügyi helyzetének bemutatására három mutatót vettünk figyelembe: a születéskor várható élettartamot, illetve a keringési és légzőrendszeri betegségekben szenvedők arányát.
- 7.– A kockázatok dimenzióban hat változó szerepel: az árvízi és belvízi fenyegetettség, a különböző bűncselekmények (személy és vagyoni elleni), illetőleg a különböző (közlekedési, munkahelyi, otthoni) balesetek bekövetkezésének valószínűsége.
- 8.– Végül a hazai sajátosságként figyelembe vettünk három további változót, amely a lakóhelyen elérhető alapvető közszolgáltatások számát, illetve magának a lakóhelynek a demográfiai fenntarthatóságát (vándorlási egyenleg, természetes szaporodás) jeleníti meg.

A jól-léti dimenziók és a változók meghatározása után a 2011-es népszámlálási adatok, illetve a KSH Tstar adatbázisának 2011-es adataiból a változók értékeit különböző területi szintekre – település, járás, agglomeráció – meghatároztuk.

Ezt követően a változókat normalizáltuk a megfelelő területi szinten – települési, járási, agglomerációs – mért szórással, illetve az országos értékkel.

Egy normalizált változó magas értéke azonban csupán annyit jelez, hogy az átlagos értéktől jelentősen eltér, de hogy ez pozitív vagy negatív irányú hatást gyakorol az objektív jól-létre, az ebből önmagában nem állapítható meg. Szükséges ehhez az értékek értelmezése is, a normalizált változók értékeinek „egy irányba fordítása”, hogy a negatív érték minden változó esetében az országosnál kedvezőtlenebb jól-léti helyzetet, a pozitív érték pedig az országosnál jobb helyzetet mutasson. Az ily módon irányba rendezett normalizált változók értékeiből dimenzióként egyszerű számtani átlagot képeztünk, amely szám így az adott jól-léti dimenzióban jellemzi az adott területi egységet. A jól-léti dimenzióként külön-külön megállapított index-értékekből aztán előállítható a több dimenziót átfogó jól-lét index értéke is.

A bemutatott módszerből látható, hogy az ily módon előállított index alapvetően az országon belüli összehasonlításra, a relatív pozíció megragadására, nem pedig nemzetközi összevetésre alkalmas.

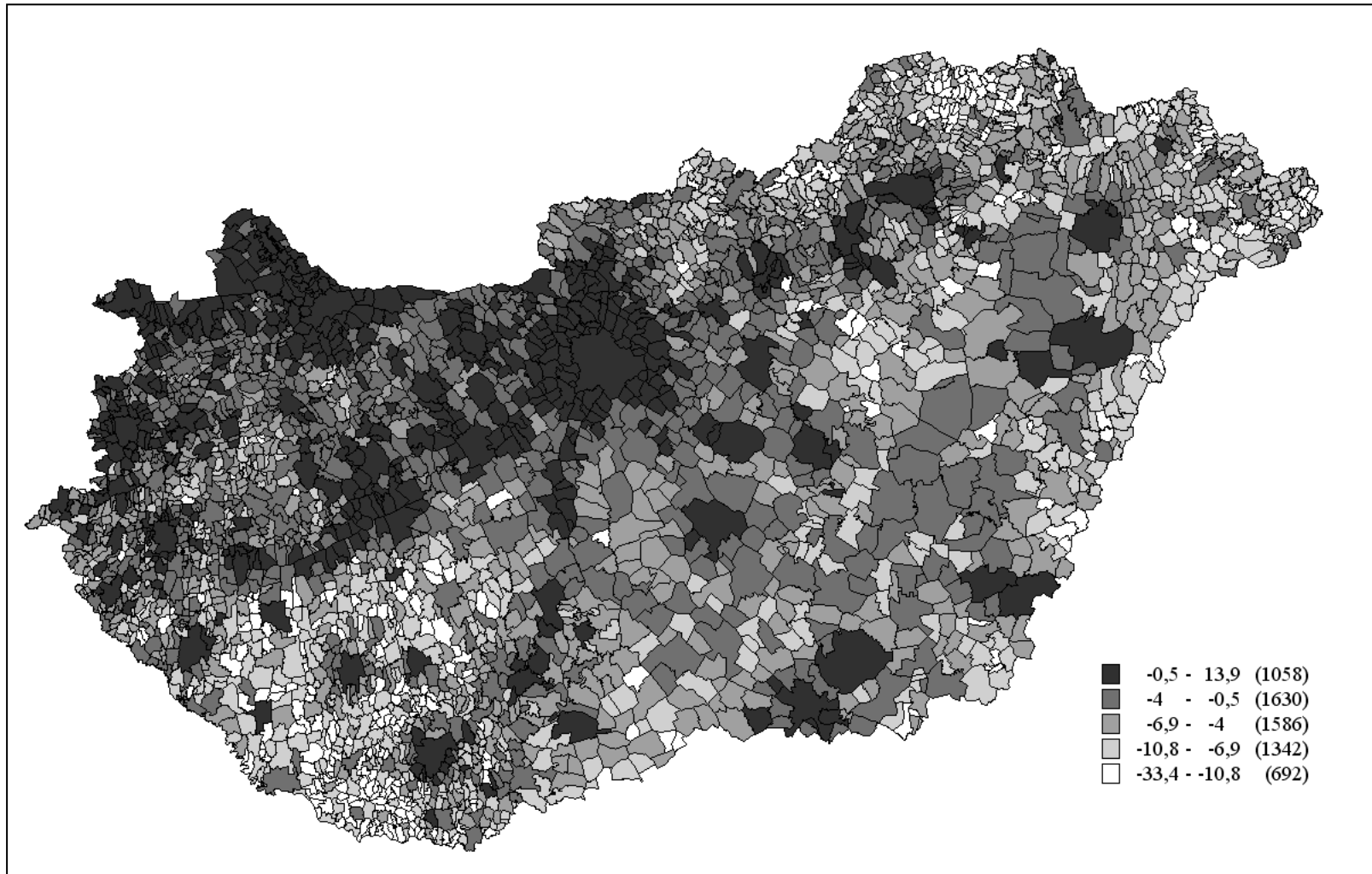
Eredmények összegzése, további kutatási irányok felvetése

Az objektív jól-léti index értékeinek meghatározása és térképi ábrázolása (1. 1–3. ábra) alapján a KSH a szubjektív jól-léti adatfelvételénél jóval mélyebb területi szinten is megállapításokat tehetünk. A települési szinten meghatározott indexértékek alapján (lásd 1. ábra) kirajzolódó kép jóval cizelláltabb, mint az EU-SILC adatfelvételből nyerhető információ. A többdimenziós jól-léti modell szépen visszaadja a magyarországi területi fejlettség klasszikus mintázatát:

- 1.– a fejlett nyugat-dunántúli térséget, a fővárosi agglomerációt és a hazai közép és nagyvárosok kisebb-nagyobb agglomerációit, településegységeit;

- 2.–a másik végleten pedig a területfejlesztési politika hagyományos célterületei, az apórfalvas térségek, a külső (országhatár menti) és a belső (megyehatáron, Tisza mentén) perifériák tűnnek fel;
- a településméret és az objektív életkörülmények közti pozitív kapcsolatot az index értékei is megerősítik, de rámutatnak markáns eltérésekre is (Salgótarján megyeszékhelyként is rendkívül gyenge pozíciójára érdemes rámutatni).

1. ÁBRA
Az objektív jól-léti index értékei települési szinten

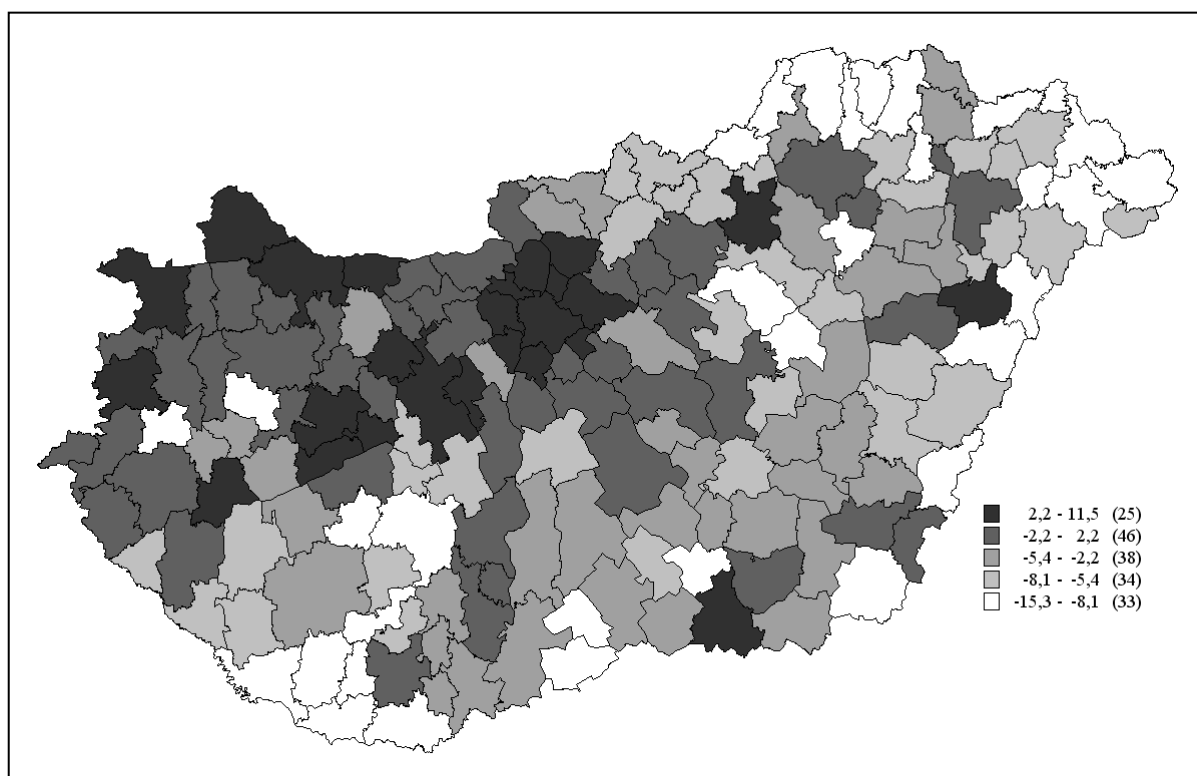
Forrás: saját számítás és szerkesztés

Figyelemre méltó, hogy ezek az országos átlagnál jobb életkörülményeket nyújtó települések, mennyire koncentrálnak a fizikai térben, meglehetősen pontosan követve a járashatárokat (lásd 2. ábra). A járási értékek ábrázolása rámutat további fontos fejleményekre:

- 1.–egyrészt a nagyvárosi agglomerációk, településegységek erőteljes differenciálódására (Budapesti agglomeráció délkeleti részének relatíve gyenge helyzete);
- 2.–másrészt pedig a hazai nagyvárosok, regionális központok mérsékelt térbeli kisugárzó hatására;
- 3.–harmadrészt a Balatoni településegységek heterogenitására (Északkelet-Dél nyugat lejtő, az északi és déli part erőteljes elkülönülése mellett, amelyet tetézik, hogy a Balaton fejlesztő hatása rendkívül szűk földrajzi térben (vízparti településeknél) tapasztalható).

2. ÁBRA

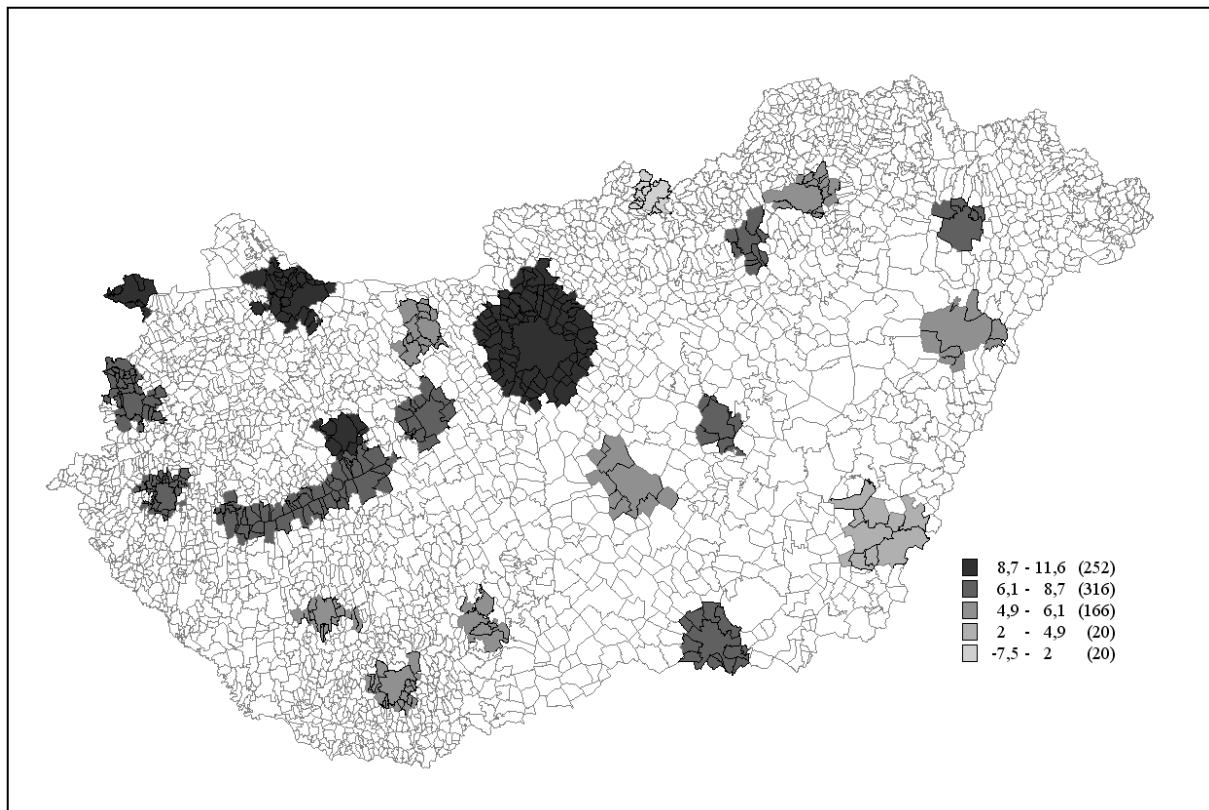
Az objektív jól-léti index értékei járási szinten

Forrás: saját számítás és szerkesztés

A harmadik területi szint, amelyre a számításokat elvégeztük, a KSH által lehatárolt nagyvárosi agglomerációk voltak. Ezt a szintet az elemzések jellemzően figyelmen kívül hagyják, noha az eredmények (lásd 3. ábra) új megvilágításba helyezik a települési szintű adatokat. 2011-ben ezekben a nagyvárosi agglomerációkban élt a magyar lakosság fele és jól-léti szempontból ezek a terek jelenítik meg Magyarország legvonzóbb életkörülményeit nyújtó településeit.

3. ÁBRA

Az objektív jól-léti index értékei agglomerációk szintjén

Forrás: saját számítás és szerkesztés

E településcsoportok azonban korántsem tekinthetők homogénnek, hanem erőteljesen struktúráltak:

- 1.– Budapest, Győr, Veszprém és Sopron agglomerációja tekinthető az élvonalnak
- 2.– a másik póluson pedig Salgótarján és Békéscsaba agglomerációja látható, amelyek megye jogú városokként is az országos szint alatt teljesítenek e mutató értékei alapján. Némileg kedvezőbb helyzetről árulkodik Miskolc és Kaposvár jól-léti indexe, ahol a pozitív érték az országos átlagnál kedvezőbb helyzetre utal.

Az objektív jól-léti mutató finomítása még folyamatban van, jelenleg is folyik egy kérdőíves adatfelvétel eredményeinek becsatornázása a változók súlyozása érdekében, így az eddigi eredmények a későbbiekben még finomodhatnak. További vizsgálatokra van szükség annak feltárására, hogy a kialakított objektív jól-léti mutató mennyiben mutat összefüggést az országon belüli migrációval, hiszen feltételezhetjük, hogy a migráció mögött az emberek optimalizációja húzódik meg, így vélhetően a jobb életkörülményeket nyújtó településeket kedvezményezik lakóhelyváltásuk során.

Irodalom

- Allardt, E. (1993): *Having, Loving, Being: An Alternative to the Swedish Model of Welfare Research*. In: Nussbaum, M.–Sen, A. (eds.): *The Quality of Life*. Clarendon Press, Oxford, pp. 88-94.
- Department for Communities and Local Government (2008) *Practical use of the Well-Being Power*, London
- KSH (2014): *Érdekességek a szubjektív jóllét (well-being) magyarországi vizsgálatából*. Statisztikai Tükör, VIII. évfolyam 2. szám.
- Land, K. C. (1996): *Social indicators and the quality of life: Where do we stand in the mid-1990s?* SINET 45, pp. 5–8.
- Lane, R. E. (1996): *Quality of Life and Quality of Persons: A New Role for Government*. In: Offer, A. (ed.): *In Pursuit of the Quality of Life*. Oxford University Press, New York, pp. 256-293.
- Maslow, A. (1954): *Motivation and personality*. Harper, New York
- Rawls, J. (1971): *A Theory of Justice*. Harvard University Press, Cambridge
- Sen, A. (1999): *Development as Freedom*. Oxford University Press, Oxford, England
- Stiglitz, J.–Sen, A.–Fitoussi, J. P. (2009): *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, Paris
- Zapf, W. (1993): *Wohlfahrtsentwicklung und odernisierung*. In: Glatzer, W. (ed.): *Einstellungen und Lebensbedingungen in Europa*. Soziale Indikatoren XVII. Frankfurt am Main / New York: Campus, pp. 163–176.

The Objective Well-being Based Differences in Hungarian Settlements

Bálint Koós

Keywords: Well-being, Hungary, measurement

Abstract: The measurement of well-being came more and more into the foreground in the last years, even the politics take interest in this issue. Beyond the best known GDP per capita indicator, other alternative indicators have been developed to measure and compare the Economic Performance and Social Progress. The aim of this publication is to provide information on an objective well-being indicator adapted to the Hungarian social and economic conditions. The main goal of the development of this indicator is to measure the territorial disparities in well-being.